

Araştırma Makalesi/ Research Article

Köle Ticaretinin Yasaklanmasına Dair 1890 Brüksel Konferansının Osmanlı Basınına Yansımaları*

Galip Varoğlu*

(ORCID ID: 0000-0002-3560-5822)

Makale Gönderim Tarihi
11.11.2024

Makale Kabul Tarihi
07.04.2025

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Varoğlu, G., “Köle Ticaretinin Yasaklanmasına Dair 1890 Brüksel Konferansının Osmanlı Basınına Yansımaları”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (Eylül 2025): 2525-2550.

APA: Varoğlu, G. (2025). Köle Ticaretinin Yasaklanmasına Dair 1890 Brüksel Konferansının Osmanlı Basınına Yansımaları. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 2525-2550.

Öz

Atlantik köle ticareti her ne kadar Avrupa ülkeleri için büyük bir kara leke ise de XIX. yüzyılın sonlarında köleliği yasaklama girişimleri takdire değer bir çabadır. Öncelikle İngiltere’de başlayan sivil toplum hareketleri zamanla kıtaya yayılmış ve Avrupa ülkelerinin siyasi olarak önem verdiği bir uluslararası mesele olmuştur. Bu çabanın belki de son halkası Fransız asıllı Cezayir Kardinali Lavigerie’nin İslam üzerinden kölelik karşıtı yoğun propagandası ve sonucunda yapılan Brüksel Konferansıdır. Bu propagandanın muhatabı ise hem bir Avrupa Devleti olarak hem de halifelüğün temsilcisi olan Osmanlı İmparatorluğu’dur. Bu

* Bu çalışma, Galip Varoğlu tarafından Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü Tarih Doktora Anabilimdalı’nda hazırlanan “Alman Doğu Afrika’sındaki kolonizasyon faaliyetleri ve Osmanlı-Alman ilişkilerine yansımaları” başlıklı doktora tezinden faydalanarak üretilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, galip.varoglu@bilecik.edu.tr.

Res. Assist. Ph.D., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Turkey.

makalede kısaca köleliğin kaldırılma sürecinden bahsedildikten sonra konunun Osmanlı gazetelerine yansımaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Brüksel Konferansı, İslam karşıtlığı, Kardinal Lavigerie, kölelik, Osmanlı Basını.

Reflections of the 1890 Brussels Conference on the Abolition of the Slave Trade in the Ottoman Press

Abstract

Although the Atlantic slave trade was a great black mark for European countries, the efforts to outlaw slavery in the late 19th century are worthy of appreciation. The civil society movements, which first started in England, spread across the continent in time and became an international issue that European countries attached political importance to. Perhaps the last link in this endeavour was the intensive anti-slavery propaganda of the French-born Cardinal Lavigerie of Algeria through Islam and the Brussels conference held as a result. The addressee of this propaganda was the Ottoman Empire, both as the representative of the Caliphate and as a European State. In this article, after briefly mentioning the process, the reflections of the issue on Ottoman newspapers will be analysed.

Key Words: Slavery, Brussels Conference, Cardinal Lavigerie, Ottoman Press, Anti-Islamism.

Giriş: Afrika’da Kölelik

Kölelik, özellikle Afrika’daki kölelik, katmanlı boyutları ve etki alanı olan, derinlemesine incelenmesi gereken bir olgudur. Bu çalışmanın kapsamı doğrultusunda kölelik kavramı, temel üç ayrıma dayandırılarak incelenebilir: *Menkul kölelik, yanaşmalık ve rehinlik*. Yanaşmalık, insan hayatını derinden etkileyen ve büyük çapta gerçekleşen kıtlık veya savaş gibi durumlarda kişilerin gönüllü olarak bir yere çalışma şartıyla sığınmasıdır. Rehinlik, bir borç karşılığı kendisinin ya da bir aile ferdinin yine çalışma şartıyla köleleştirilmesidir. Yanaşma, olumsuz sosyal, siyasi, ekonomik veya doğa olaylarına bağlı koşulların iyileşmesiyle bağımsızlaşırken rehin, borcunun ödenmesi sonucu kölelik durumundan azad olabilir. Menkul kölelikte kişi bir mal olarak satın alınır. Bu sebeple de menkul kölenin duruma göre tamamen ya da kısmen bütün sosyal

hayatı sahibine aittir.¹ Yani menkul kölenin bir zamanlar özgür bir kişi olduğu varsayılmaz. Çünkü halihazırda köleleştirilmiş kişiler, sahiplerinin girişimiyle el değiştirmiştir. Dolayısıyla sahiplik ilişkisi başlangıcı itibarıyla da köle-efendi ilişkisine dayanır.

Afrika araştırmacılarından Walter Rodney, kölelik kavramını açıklarken, sömürge öncesi dönemde zorunlu işçi kavramının mevcut olduğunu ifade etmektedir. Ancak Rodney'e göre, gerçek manadaki kölelik kavramı Atlantik köle ticareti ile ortaya çıkmıştır.² Buna karşılık bir başka Afrika çalışmacısı olan John Fage ise bölgede bulunan verimli arazilerin varlığına tezat teşkil eden kol gücü açığına değinir. Ona göre, bereketli topraklara karşın işgücü oldukça azdır. Bu işgücü açığı kıtada kölelik ile kapatılmıştır.³

Buradaki temel ayırım, iki araştırmacının çalışmalarını Afrika'daki farklı bölgelerin farklı yönetim yapılarını inceleyerek yürütmüş olmalarından kaynaklanır. Afrika gibi çeşitli yönetim yapılarının olduğu çok büyük bir bölgede kölelik gibi üretime dayalı ekonomik ve siyasi bağlamı kurumsallaşmış normlarla çerçevelenmiş temel uygulamaları bir sabit olarak almak çalışmaları zorlaştırmıştır Öte yandan Avrupalı güçlerin kıtaya gelmesinden önce kölelik sisteminin yaygınlığı Afrika tarihçileri arasında ciddi bir tartışma konusudur. Köleliğin insanlık tarihine eşlik eden bir kurum olduğu düşünüldüğünde, kıta içinde sömürge öncesi dönemde de çeşitli koşullar altında köleliğin görülebildiği kabul edilmelidir. Örneğin, Afrikalı ve Arap tüccarların Doğu Afrika-Hint Okyanusu ticaretinde köle ticareti önemli bir yer tutuyordu.

Atlantik köle ticareti, plantasyonların kurulmasına bağlı olarak gelişmiştir. Kölelik tarihinde çok önemli bir yeri olan Atlantik köle ticareti, Avrupalıların kıtaya gelmesi ve Avrupa'nın şeker ihtiyacının karşılaması amacıyla başlatılmıştır. Kıbrıs'ta plantasyon sistemini

¹ Jürgen Osterhammel, *Dönüşen Dünya -Küresel 19. Yüzyıl Tarih-*, İstanbul, 2022, s. 991. ve <https://islamansiklopedisi.org.tr/kole>

² Erik Gilbert ve Jonathan Reynolds, *Dünya Tarihinde Afrika, Tarih Öncesinden Günümüze*, İstanbul, 2016, s. 230.

³ J. D. Fage, "Slavery and the Slave Trade in the Context of West African History." *The Journal of African History* 10/3 (1969), s. 393–404.

kurmaya çalışan Haçlılar bu ticaret sisteminin öncüleridir.⁴ Avrupa'ya Haçlılar tarafından aktarılan şeker kamışı, Yeni Gine, Hindistan ve Araplar üzerinden Ortadoğu'ya gelmiştir. Şeker kamışı üretiminin hem maddi hem de iklime dayalı zorlukları sebebiyle zorluklar yaşayan Haçlılar, plantasyon tesislerini Venediklilere devretmişlerdir. Venedikliler ise tesislerini genişletmiş, Kıbrıs ve Batı Akdeniz'de yeni işletmeler kurmuşlardır. Bu durum köle ihtiyacını ortaya çıkartmış, bu ihtiyaç da Arap ve Slavlardan karşılanmıştır. İstanbul'un fethinden sonra kuzeydeki köle ticaretinin zorlaşması ve Portekizlilerin Batı Afrika kıyılarındaki tecrübelerinin artmasına denk gelen bu dönem, şeker tesislerine gereken köle ihtiyacına yönelik girişimlerin seyrini değiştirmiştir. Batı Afrika adalarında tecrübe edilen şeker yetiştiriciliği, Amerika topraklarına taşınmıştır. İşgücü olarak Afrikalıların tercih edilmesinin en önemli sebepleri, Afrikalıların hem iklime hem de hastalıklara dayanıklı bedensel yapılarıdır. Ayrıca Afrikalıların bu tür üretimlere aşinalıkları, tarımsal faaliyetlerdeki deneyimleri onların Amerika kıtasına taşınmıştır. Böylelikle Afrika tarihinin karanlık bir dönemi olan Atlantik köle ticareti başlamış ve bu ticaret katlanarak devam etmiştir.⁵ Örneğin; Avrupa toplumlarının şeker ihtiyacı, özellikle sanayi devrimi ile işçilerin enerji ihtiyaçlarının artması ile patlama yaşamıştır.⁶ Bu gibi dönemsel gelişmeler köleliğin dayandığı üretim sistemini güçlendirmiş, talebin artması ile sistem tahkim edilmiştir. Bu sebeple, köleliğin kaldırılmasına yakın bir döneme kadar, kölelik kurumu toprak ve köle sahipleri tarafından çok verimli görülmüştür.⁷

Ekonomi ve nüfus alanındaki çalışmalar, köle ticareti ile Afrika toplumlarının geri kalması arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlar. Bu çalışmalarda, kölelik ve sömürgecilik üzerinde yapılan diğer çalışmalardaki gibi genel olarak iki farklı yaklaşım belirginleşir. Bu yaklaşımlardan ilkinde, 500 yılda yaklaşık 11-15 milyon arası insanın köleleştirilerek anavatanlarından koparıldığı, bunların büyük çoğunluğunun bir daha geri gelemeyecek şekilde götürülmelerinin, o dönemde hayati öneme sahip olan insanî işgücüne darbe vurduğu ifade

⁴ Craig Perry (Ed.), *The Greater Mediterranean Slave Trade*, The Cambridge World History of Slavery, C. 2, Cambridge University Press, Cambridge, s. 41.

⁵ Gilbert ve Reynolds, age, 235, 237 ve 246.

⁶ Gilbert ve Reynolds, age, 266.

⁷ Osterhammel, age, 994.

edilir. Bu bakışa göre; bu durum büyük bir fakirliğe sebep olmuştur. Karşıt olarak nitelendirilebilecek olan diğer görüş ise, yoksulluğun tek sebebinin kölelik olamayacağını savunur. Aynı dönemlerde yeni keşfedilen coğrafyalara İngiltere'den yapılan göçler de örnek gösterilebilir. Her ne kadar İngiltere'den göç eden bu grupların bir kısmı toplum tarafından dışlanan zümreler olsa da bu göçler, Afrika köle ticaretinin aksine, gönüllülük esasına dayanıyordu.⁸

Kölelik kurumunun dönem içerisindeki önemini ya da uygulamadan kaldırılmasının zorluğunu gösteren önemli boyut olarak Amerika'da hür bırakılmış Afrikalı kölelerin ana kıtaya döndükten sonra bir şekilde köle ticareti ile alakalı olmaları gösterilebilir. Yani kısaca ifade edilecek olursa, kölelik kurumunun vurucu bir boyutu da köle ticaretinin sadece Avrupalı tüccarlar tarafından yapılmıyor olmasıdır. Bu boyutu gözden kaçırmamak, Atlantik köle ticaretinin Amerika'ya uzanan boyutunun tek yönlü olmadığını, ticaretin Amerika'da deneyim kazanmış yerel aktörlerle devamlılığının sağlandığını ve bu aktörlerin köleliğin kurumsallaşmasındaki rolünü de dikkate almak anlamına gelecektir. Bu ağların tesis edilmesi ve çıkar odaklarının oluşumuyla, köle ticareti başka bir boyut kazanmış, kolonyal ideolojinin yerel üzerinden yeniden üretilmesi ile güçlenmiş, kök salmıştır. Böylelikle yerel kodlara hâkim ve Amerika-Afrika hattında deneyimli Afrikalılar, Avrupalı tüccarlarla birlikte Atlantik köle ticaretinin dışlılarından olmuştur. Avrupa sömürgeciliğine karşı duruşu belirginleştiren Modern çağ kölelik eleştirileri perpektifi "Afrikalılık" kavramı ile homojen bir Afrika toplumu tasvir etmektedir. Bu eleştirel bakıştaki bir bütünlük arz eden Afrikalı olma durumu da tarihsel gerçekliklerle uyumlu değildir. Çünkü döneme bakıldığında, Afrika'da yaşayan toplumlarda bir "Afrikalılık" bilincinin olmadığı gözlemlenir. Aksine her kabile ya da devletin, özellikle ekonomik, siyasi ve tarihsel açıdan, kendi çıkarları doğrultusunda tutum sergilediklerini ifade etmek yerinde olacaktır. "Afrikalılık" ve kölelik kavramını, erken Afrika-Avrupa ilişkilerinde üst-alt ırk münasebeti olmadan, bir ticaret ilişkisi olarak değerlendirmek gerekir. Kölelik

⁸ Nathan Nunn, "The Long-term Effects of Africa's Slave Trades", *The Quarterly Journal of Economics*, 123/1, s. 139-176 ve Thornton, John, "Precolonial African Industry and the Atlantic Trade, 1500-1800." *African Economic History*, 19 (1990), s. 1-19.

anlayışının halihazırda bulunduğu kıtada, ilk girişimin Avrupalılar tarafından yapıldığını savunmak eksik olmakla birlikte Avrupalı tüccarların etkinliklerinin köleliğin seyrini değiştiren gücü inkâr edilemez. Örneğin köle ticaretinin ve buna bağlı olarak kıtada gelişen ateşli silah ticaretinin Avrupalı devletler tarafından yönetildiği ve kıtanın kaderini derinden etkilediği yadsınamaz bir gerçektir.⁹ Yeni emperyalizme geçiş sürecince misyonerlik eğitimi almış olanlar ve özgürleşmiş köleler az da olsa Pan-Afrikacılık hakkında konuşmaya başlamışlardı. Her ne kadar bir ırk ve sonrasında da ulus bilinci ortaya çıkmamış olsa da Afrika’da görülen bu eğilim bir başlangıç olarak değerlendirilmelidir.¹⁰ Bu bağlamda, Adrian Hastings’ten alıntı yaparak, İncil’in benimsenmesinin yerel bir vatanseverlik oluşturduğunu ifade eden Bayly için “yerel vatanseverlik” kavramı dikkat çekicidir.¹¹ Bu vatanseverlik, yüzyıllarca yakın ilişki içinde olan Afrikalı yerel halkların topraklarının Avrupalılar tarafından ayrılması ile belirginleşmiştir. Avrupalıların faaliyetleri ve çıkarları doğrultusunda yönetim kolaylığı için uyguladığı kolonilere yönelik bu politikalarıyla ticaret yapan topluluklar ile tarımsal faaliyetteki kabileler arasındaki kurumsallaşan fark daha da açıldı. Bayly, bu noktada vatanseverlikten milliyetçiliğe geçişin ve milliyetçilik-emperyalizm ilişkisinin sebep sonuçtan öte beraber büyüdüğünü öne sürer. Ona göre, sömürgecilik ve bu doğrultuda birer çıkar odağı haline gelen yerel ağlarla ilişkiler derinleştikçe sömüren ve sömürülen taraflarda milliyetçilik de artmaktaydı.¹²

Bu köklü kurumun kalkması hemen gerçekleşmemiştir. Yüzyılın başında başta Hristiyan gruplar olmak üzere sivil grupların talepleri kamuoyunda karşılık bulmuş, Fransız devriminin etkisi ile Avrupa’da yayılan özgürlük kavramı ile kölelik bağlamında tartışmalar artmıştır. Artan duyarlılık özellikle İngiltere ve Amerika’da karşılık bulmuş ve tartışmalar parlamentoya da taşınmıştır.¹³ Köleliğin kaldırılması sürecini,

⁹ Gilbert ve Reynolds, age, 295.

¹⁰ Christopher Alan Bayly, *Modern Dünyanın Doğuşu, Küresel Bağlantılar ve Karşılaştırmalar 1780-1914*, İstanbul, 2014, s. 287.

¹¹ Bayly, age, 288.

¹² Bayly, age, s. 295 ve 302.

¹³ Drescher, S. (2007), “Public Opinion and Parliament in the Abolition of the British Slave Trade”, *Parliamentary History*, 26, s. 42-65.

bu bağlamda Kıta Avrupası'nda Fransız Devrimi'nin güçlü etkileri ve İngiltere'den dünyaya yayılan Sanayi Devrimi'nden bağımsız düşünmek mümkün görülmemektedir.

Bu gelişmelerin tesirleri inceleyecek olursak, Danimarka'nın 1803'deki köle ticareti yasağını dört yıl sonra Birleşik Devletler ve İngiltere -ki İngiltere ana karasında kölelik kurumu 1772 yılından beri yasaktı- takip etmiştir.¹⁴ Bayly, bu konuda verdiği istatistiklerde, köleliğin kaldırılması ile zirve yaptığı zamanın neredeyse ortak olduğunu ve yasaklamalara rağmen etkilerinin bir şekilde devam ettiğini belirtmiştir.¹⁵ XIX. yüzyılın ilk dönemleri, İngiltere için bu yasağı kabul ettirme çabaları ile geçmiştir. İngiltere'nin zamanın en güçlü donanmasına sahip devleti olduğu düşünülürse, bu konuda gerçekten iddialı olduğu anlaşılır. Ancak Atlantik köle ticareti için İspanyol ve Portekizli tüccarlar, Asya ticareti içinse kıtadaki Arap tüccarlar farklı yöntemlerle bu ticareti devam ettirmişlerdir. XVIII. yüzyıl itibariyle kolonilerde köle emeği ve plantasyonlara dayalı ekonomiyi destekleyen İngiltere, ana topraklarında ise ücretli emek ve sanayiye ağırlık vermişti.¹⁶ Ücretli emek kavramı ise o dönemde bile yeni kölelik olarak nitelendiriliyordu. Güneydoğu Asya'da ve Afrika'da çalışan Hintli ve Malay gruplar özgür olmalarına rağmen borçları yüzünden kölelik benzeri bir hayat yaşıyorlardı.¹⁷ Alman İmparatorluğu da kendi sömürgelerinde bu yasağı uygulamaya başladığında, Arap ve Hind kökenli Müslüman tebaaları ile ciddi sorunlar yaşamıştı.

İngilizler köleliği yasaklama çabalarını, Hind-Afrika hattında da uygulamaya çalışmışlardır. Bölgede yeterli kuvvetleri olmadığı için ancak Umman Sultanlığı ile anlaşarak kölelerin Hindistan'a gönderilmelerini engelleyebilmişlerdir.¹⁸ Umman Sultanlığı'nın, İngiltere İmparatorluğu tarafından baskılanmasıyla, sultanlık yüksek kârlı iki ticari ürün olan fildişi ve karanfil baharatıyla kölelik alanını sabit tutmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Bû Said Hanedanı, kendi topraklarındaki yükselen orta

¹⁴ Gilbert ve Reynolds, age, 270.

¹⁵ Bayly, age, 526.

¹⁶ Jane Burbank ve Frederick Cooper, İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik, İstanbul, 2018, s. 304.

¹⁷ Bayly, age, 532; Osterhammel, age, 994.

¹⁸ Yusuf A. Al Ghailan, "British Early Intervention in the Slave Trade With Oman 1822-1873". History Research, 5 (4),(2015) s. 226.

sınıfın lüks ihtiyacı haline gelmiş olan fildişi ile Güneydoğu Asya'dan ithal ederek yetiştirmeye başladıkları karanfil baharatını İngilizlere sunarak, köle ihtiyacını meşrulaştırma yoluna gitmiştir.¹⁹ Fildişi ticareti, Sevahili ve Arap-Hind topluluklarının, daha da içeriye girerek Kongo havzasına doğru yerleşmelerini ve bu şekilde de ihtiyaca yönelik üretimde bulunmalarını sağlamıştır.²⁰ Daha çok fildişine erişim isteği, merkezi Afrika'nın ticari ve kolonyal güçlerce 'keşfine' ön ayak olan önemli sebeplerdendir.

İngiliz İmparatorluğu'nun Umman sultanını bu konuda zora sokacak farklı enstrümanları da mevcuttu. Doğu Hindistan Şirketi'nin temsilcisi Atkins Hamerton, Umman Sultanlığı'nın topraklarında yaşayan Hindistan kökenli insanların temsilcisi olduğunu -gayr-i meşru bir şekilde- ilan etmiş ve köle ticaretinin yasaklanmış olması dolayısıyla tüccarların köleye ihtiyaç duyulan karanfil üretiminden, fildişi ticaretine kaymalarına sebep olmuştur.²¹ Yani köleliğin kaldırılması üretimin seyrini de değiştirmiştir. İngiliz İmparatorluğu, kaçak köle ticareti ve alternatif yolların çokluğundan dolayı beklediğinden daha uzun bir süre köle ticaretine engel olamasa da bunu, Zengibar'da manda yapısı kurmak için bahane olarak kullanmıştır.²²

Bütün bu gelişmeler, Osmanlı kamuoyunda da yankı uyandırmıştır. Bunun en belirgin örneklerini dönemin gazetelerinden tespit etmek mümkündür. Köleliğin kaldırılması sürecinin Osmanlı basınındaki yansımalarının takibi, bölgede anlamlı bir konumu olan Osmanlı İmparatorluğu'nda konu ile ilgili tutumları ve tartışma eksenini bize gösterirken, aynı zamanda da dünya tarihinin en önemli kurumlarından biri olan kölelik kurumundaki dönüşüme ve buna eşlik eden sosyal, siyasal atmosfere bakış sunmanın altyapısını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın ana sorusu, dünya tarihi için sosyal, siyasi, ekonomik derin anlamları olan bir dönüm noktası olarak kabul

¹⁹ Gilbert ve Reynolds, age, 358 ve 360.

²⁰ Jonathan Collins, "A Rough-and-tumble business"?- The Arab-Swahili Long-Distance Trade and the Mweru-Tanganyika Corridor from c. 1850 to c. 1900, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Kent, 2014. s. 44-46.

²¹ Gilbert ve Reynolds, age, 365.

²² Roger S. Clark, (2021). British Anti-Slave-Trade Treaties with African and Arab Leaders as Precursors of Modern Suppression Conventions, Neil Boister vd. (Ed.), *Histories of Transnational Criminal Law*, Oxford University Press, s. 159.

edilebilecek Atlantik köle ticaretinin, genel olarak da kölelik kurumunun kaldırılmasına yönelik bir girişim olan Brüksel Konferansı'nın Osmanlı basınındaki yansımalarının ne yönde olduğudur. Bu doğrultuda çalışma kapsamında medya analizi yapabilmek için o dönemin önde gelen basın organlarından *Sabah*, *Mürüvvet*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Saadet* ve *Mecmua-i Fünun Askeri*, *Ceride* gazetelerinde (1) kölelik kurumuna yönelik en şiddetli eleştirileri içinde barındıran ve köleliğin kaldırılması yönündeki en güçlü adımlardan biri olan Brüksel Konferansı'nın nasıl ele alındığı; (2) kölelik karşıtı hareketin öncülerinden ve ana aktörlerinden olan Kardinal Lavigerie'nin hem tarihi bir aktör olarak hem de kölelik karşıtı hareket bağlamında nasıl konumlandırıldığı; (3) bütün bu bağlamlarda da Osmanlı basın organlarının Kolonyal Avrupa güçleri ile ilgili yaklaşımı makalede iki alt başlıkla analiz edilecektir.

Kölelik Karşıtı Hareketin Öncüsü Olarak Kardinal Lavigerie

Charles-Martial Allemand-Lavigerie, 1825 yılında Saint-Esprit'te doğmuş, Paris'teki Saint Sulpice'de papazlık eğitimi almıştır. 1849'da papaz olarak atanması sonrası süreçte de eğitimine devam ederek “edebiyat, teoloji, hukuk doktoraları” Lavigerie, papazlık kariyeri yanı sıra doktoralarıyla yönetici olarak da aktifti.²³ Cucarella'ya göre, buna en önemli örneklerden biri, 1856'da bir Fransız kuruluşu olan Œuvre des Écoles d'Orient'in ilk müdürü olmasıdır. Levant'taki Katolik okullarını destekleyen bu kuruluşun müdürü olma vasfıyla Lübnan ve Suriye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret Cucarella'nın ifadelerine göre Lavigerie'nin İslam dünyası ve Doğu Hristiyanlığı ile ilgili ilk doğrudan karşılaşmasıdır²⁴. Bu karşılaşmanın Avrupa dışındaki grupları tanımaya ve onlara karşı duyarlılık geliştirmesine zemin hazırladığı düşünülebilir.

Piskopos olarak Nancy'de göreve başladığı 1863 yılı yöneticilik vasfını kanıtladığı bir dönüm noktasıdır. Başpiskoposluğa yükselişinin hemen ardından ise 1867'de, 1830'da Fransız kolonisi olan Cezayir'in başına geçerek Avrupa dışı dünyaya bir kez daha, bu kez orada yönetici olarak açılmıştır.²⁵ Cucarella'nın aktarımlarından anlaşıldığı üzere, Lavigerie için Cezayir'in anlamı büyüktü. Çünkü onun için Cezayir, Afrika'nın

²³Diego R. Sarrio Cucarella, “Lavigerie and Islam, an ambiguous legacy”, *Islamochristiana* 46 (2020), 141-156

²⁴ Cucarella, agm.

²⁵ <https://dacb.org/stories/algeria/lavigerie-charles/>

müjdelenmesine giden yolda önemli bir kapıydı. Lavigerie'nin misyonerlik düşüncesi, iki temel anlayışa dayanıyordu: Bunlar, Burridge'nin aktarımına göre, cemaat yaşamı ve müjdelenen ülke ve insanlara uyum sağlamaktı. Misyonerliğin sevgi ve ilgi temelli olması, dini tebliğ eden kimselerin bölge yaşamına adapte olması ve o bölge halkı için faaliyetler göstererek ilgi bağıyla dine ısındırılmaları önemli noktalardı. Bunun için hayır işleri büyük önem taşıyordu. Ona göre hayırseverlik misyonerlerin en büyük silahıydı. Yoksulluk, iklimsel zorluklar, kuraklık ile karşı karşıya olan Afrika topluluklarını hayırseverlik ve şefkat ile Kilise'ye bağlama yaklaşımı Lavigerie'nin en önemli stratejisiydi.²⁶ Bu doğrultuda da örneğin, Cezayir'de vuku bulan kıtlığın etkisindeki Müslüman yetimlere yönelik girişimleri Fransız askeri yönetimi nezdinde olumsuz karşılık bulmuş, Lavigerie'nin yönetim ile çatışmasına sebep olmuştur. Yetimlerle ilgili faaliyetleri, onlara bakacak eleman ihtiyacını görünür kılmış ve Afrika'nın müjdelenmesi yönünde hizmet edecek tarikatların kurulması planlarını hızlandırmıştır.²⁷

Lavigerie, IX. Pius tarafından 1868 yılında Sahra ve (Fransız) Sudan Apostolik Valisi olarak atanmıştır. Afrika Misyonerleri Cemiyeti ile Afrika Meryem Ana Misyoner Rahibeleri'ni kuran Lavigerie, 1874'te de Ekvatorial Afrika Delegeesi oldu ve misyonerlerini Afrika kıtasında aktive etmek için geniş faaliyet gösterdi.²⁸ Curarella'nın aktarımına göre, Fransız Katolikleri Üçüncü Cumhuriyet'e destek vermeye yönlendirmesiyle, XIII. Leo'nun politikasının taşıyıcılığını üstlenmiştir. 1881'de Tunus Apostolik Vekilliği'nin yöneticisi olarak ataması, 1882'de kardinallik görevine gelmesi ve 1884'te Kartaca başpiskoposu olması bu çalışmalarının bir sonucudur.²⁹ Cezayir'deki görevine devam edebilmesi onun Afrika'ya duyduğu ilginin bir göstergesidir.

Osmanlı basınında Kardinal Lavigerie'nin çokça yer bulması tesadüf değildir. Brüksel Konferansı'nın reisi olarak bahsedilen³⁰ Kardinal hem adanmış bir Hristiyan olarak hem de görevleri sebebiyle kölelik karşıtı

²⁶ William Burridge, *Destiny Africa: Cardinal Lavigerie and the making of the White Fathers*, London, 1966, 16.

²⁷ Cucarella, agm.

²⁸ Cucarella, agm.

²⁹ Cucarella, agm.

³⁰ Tercüman-ı Hakikat 3669 03-10-1890.

hareketin öncülü olmuştur. Lavigerie'nin bu öncül durumu, kölelik karşıtı Cezayir donanmasının Kardinal'e ziyareti ve onun askerlere nutuk vermesi gibi ayrıntılı haberlerle basından takip edilebilmektedir.³¹ Kardinal'in diplomatik faaliyetleri sadece bağlı olduğu Fransa'yı değil birçok ülkeyi etkilemiştir. Osmanlı basınının Kardinal ile ilgili bir diğer odak noktası da diplomatik ilişkilerdeki konumudur. Kardinal'in Fransa dışı ülkelerdeki yankılarına dair haberlerin odaklandığı konu ise Brüksel Konferansı'dır. Hakeza *Ceride*, Brüksel Konferansı'nın ilk oturumu ile ilgili haberinde, Lavigerie'nin Fransa komite reisi olarak başkan seçildiğini ve kölelik konusundaki destekleri için İngiliz komitesine teşekkür ettiğini, İngilizlerin de düzenlemeye katkılarından dolayı Kardinal'e övgü dolu sözlerle karşılık verdiklerini aktarmaktadır.³² Aynı şekilde *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi de aynı oturuma dair yaptığı haberde Lavigerie'nin İngiliz heyeti tarafından en kıdemli konferans üyesi olarak tanıtıldığından bahsetmektedir.³³ Gazetelerde Lavigerie'nin diplomatik şahsiyetine dair çokça haber yer almaktadır. Örneğin; *Saadet* gazetesi 1888 yılında Fransalı Kardinal'in nutuklarının İngiltere'de büyük ölçüde etkili olduğuna dair bir haber yapmıştır.³⁴ Bu doğrultuda Lavigerie'nin İngilizleri Kardinal Nanning ile köleliğin kaldırılması yönünde maddi iş birliğinde olduğunu da gazeteler yazmaktaydı. Gazeteler bu durumu, İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmazlıkların aşılmasında önemli bir adım olarak değerlendiriyordu.³⁵

Lavigerie, hayatının son dönemini Katolik misyonlarının örgütlenmesine yönelik düşüncelerinin bir karşılığı olan kölelik karşıtı harekete öncülük ederek geçirmiştir. Bunun için ona göre Afrika'nın Afrikalılar tarafından dönüştürülmesi, güçlendirilmesi ve köle ticaretiyle mücadele edilmesi büyük önem taşıyordu.³⁶ Brüksel Konferansı'nda Kardinal'in kimi duygu durumlarını aktaran basına göre, o aynı misyonerliğin temeli olarak gördüğü şefkat, iyilik yapmak, bağlar kurmak, uyumlanmak şiarlarında olduğu gibi duygularını açığa

³¹ Mürüvvet 77 16.11.1890

³² *Ceride* 13 25 Eylül 1890

³³ *Tercüman-ı Hakikat* 3669 03-10-1890

³⁴ *Saadet* 1101 11.08.1888

³⁵ *Saadet* 1126 11.09.1888

³⁶ José de Arteche, *The Cardinal of Africa: Charles Lavigerie, Founder of the White Fathers*, London, 1964, 395.

vurmaktan çekinmeyen biriydi. Örneğin; Lavigerie'nin konferansa Doğu Afrika kıyılarından kendi hikayelerini, şahit oldukları işkenceleri (deri yüzme, kulak kesme gibi) anlatmak üzere getirilen iki Afrikalı yerlinin anlatımları sonrası "kemâl-i heyecanla" sarılması basın için haber değeri taşımıştır.³⁷ Konferans ile Osmanlı basınında tanınmış bir sima olan Kardinal'in özel hayatından da bilgiler geçilmiştir. Kırmızı keşiş kıyafeti ile özel olarak yaptırdığı bir resmin haberi *Mürüvvet* gazetesinde yer almıştır.³⁸

Konferans başlamadan önce *Saadet* gazetesinde yapılan haberlerde de Kardinal'in misyonerlik faaliyetlerine yönelik hassasiyetlerine eleştirel bir bakışla alınacak kararların Afrika'da Hristiyanlığın yaygınlaşmasına fayda sağlama ihtimalinden bahsedilmiştir. Kardinal'in bu sorunu yerel dini liderlerle çözmesinin daha olumlu olacağı aktarılmıştır.³⁹ Aynı gazete iki hafta sonra Fransız gazeteci Bigot'un yazdığı bir yazıdan bahsederek, Kardinal'in İslam düşmanlığını aktarır.⁴⁰ Gazeteci Bigot yazdığı makalesinde kölelik karşıtı hareket doğrultusunda çok haklı bir zeminde tartışma yapılacakkken Kardinal'in İslam düşmanlığının tamamen politik olduğunu belirtir. Kardinal'i hırslı olarak tanımlayıp, katolik çıkarları için hem bu konuyu hem de Fransa'yı zora soktuğunu, Fransa'nın kendi sömürgelerinde çok fazla Müslüman'ın olduğunu hatırlatır. Kardinal'in belagatının yüksek olduğunu hatırlatan Bigot bu sayede hem kölelik konusunun hem de misyonerlik çabalarının söz ile çözülebileceğini aktarır. Fransa'nın laikliğine vurgu yapan Bigot, Kardinal'in ülkesi çıkarlarını düşünmediğini yazar.⁴¹ Kardinal iki gün sonra bir mektupla bu ithamları tekzip edecektir.⁴² Tekzip mektubu, durumu takip eden ve Kardinal hakkında olumlu ve olumsuz haberleri paylaşan Osmanlı basınına da yansımıştır.⁴³ *Saadet* gazetesinin 1126 numaralı sayısında konferansın misyonerlere fayda sağlayacak şekilde olduğu öngörüsü iki sene sonra konferansın sonuç metnine

³⁷ Tercüman-ı Hakikat 3669 03-10-1890.

³⁸ *Mürüvvet* 323 06.06.1889

³⁹ *Saadet*, 1126, 11.09.1888.

⁴⁰ *Saadet*, 1136 24.09.1888.

⁴¹ Charles Bigot , *La République française*, 16 September 1888.

⁴² Le Cardinal Charles Lavigerie, *La République française*, 18 September 1888.

⁴³ *Mürüvvet* 110 27.09.1888.

yansımıştır. Yasağın misyonerler tarafından yerel halka anlatılması kararının yanı sıra bölgedeki tarikatların yeniliğe ve ilerlemeye kapalı olduklarının Avrupalı devletler tarafından dikkate alındığı söylenmiştir.⁴⁴ Konferans öncesinde yaşanan Mehdi isyanı ile İngilizlerin geri çekilmesi ya da Arap İsyanı ile Almanların Doğu Afrika'da kontrolü kaybetmeleri veya Batı Afrika'da Fransız ve İngiliz topraklarında çıkan huzursuzluklar Bigot'un uyarı mektubu yazmasına sebebiyet veren olaylardır. Lavigerie'nin İslam'a karşı sert tutumunun Afrika'da yer yer vuku bulan huzursuzlukları arttırma imkânı vardı.

Lavigerie'nin kölelik karşıtı hareketteki düşüncelerine büyük ilgi gösteren Osmanlı basını sağlık durumu ile de bilgiler sunmuştur. 1889 tarihli *Mürüvvet* gazetesi Lavigerie'nin ölümcül bir hastalığa sahip olduğunu gündemine almıştır.⁴⁵ Nitekim Kardinal, bunu takip eden süreçte 1892 yılında Cezayir'de hayatını kaybetmiştir.

Brüksel Konferansı

Avrupalı devletler kendi kontrol alanları içerisindeki bölgelerde köleliği kaldırmış olsalar da Afrika'nın iç kesimlerinde köle ticareti devam etmekteydi. Özellikle Doğu Afrika kıyılarında ticaret yapan Arap tüccarlar iç kesimlere giden ticaret yollarında neredeyse alternatifsiz bir konumdaydılar. Bu durum onları sadece tüccar olarak değil aynı zamanda bölgenin siyasi alanında da etkili kılmıştır. Afrika'nın paylaşımının resmi olarak yapılmaya başlandığı Berlin Konferansı ile Avrupalı devletler iç kesimlere doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bu konferans ile doğan bir sömürge olan Belçika Kongosu da iç kesimlerle ticaret yapan Arap tüccarlar ile zorunlu bir ticaret ilişkisi içerisindeydi.⁴⁶ Bu ilişkiyi kendi lehine çevirmek isteyen Belçika kralı Leopold, Mehdi isyanı sebebiyle Afrika topraklarında çevrelenmiş durumundaki Emin Paşa'nın⁴⁷ kurtarılması vazifesiyle dönemin meşhur kâşifi Stanley'i⁴⁸

⁴⁴ Tercüman-ı Hakikat 3669 03-10-1890.

⁴⁵ Mürüvvet 374 05.08.1889

⁴⁶ Yusuf Fadl Hasan, "Some Aspects Of The Arab Slave Trade From The Sudan 7th — 19th Century." *Sudan Notes and Records* 58 (1977): 85–106.

⁴⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/emin-pasa> ve <https://www.deutsche-biographie.de/sfz35524.html#ndbcontent>

⁴⁸ <https://www.britannica.com/biography/Henry-Morton-Stanley>

görevlendirmiştir. Bu operasyonu sadece Emin Paşa'nın kurtarılması için yaptırmamış, Tippu Tip gibi Doğu Afrikalı tüccarlarla da iletişime geçerek Belçika Kongosu'nun topraklarını güvence altına almaya çalışmıştır.⁴⁹ Her ne kadar başlarda Leopold adına Stanley, Tippu Tip ve diğer köle tüccarları ile antlaşmalar yaptıysa da durum planlandığı gibi gitmemiş ve Belçika Kongosu ve Arap tüccarların çıkarları çatışmıştır. Kral Leopold bölgesinde etkin olan bu tüccarlardan kurtulmasının meşruiyetini ise Fransız Kardinal Lavigerie başkanlığındaki Brüksel Konferansı ile sağlamaya çalışmıştır. "Kongo'nun Berlin Konferansı'nda Leopold'un şahsi toprağı olması da benzer bir meşruiyet ile uygarlığı Afrika'nın kalbine getirme çabası ile olmuştur[Cümle muğlak].⁵⁰" Konferansın yapılmasından iki sene sonra iki sene sürecekt savaşıla Arap tüccarlar bölgeden kovulmuş, ama yerel halk için çok büyük bir yıkım da gerçekleşmiştir.⁵¹ Konferansın kapanış maddelerinden biri olan iki sene sonra toplanılma kararı yerine Belçika Kongosu lehine bir savaşın yapılması, Kral Leopold'un konferansa bakışını göstermektedir.⁵²

Kasım 1889'dan Temmuz 1890'a kadar düzenlenen Brüksel Kölelik Karşıtı Konferansı, Afrika köle ticaretini bitirmeye odaklanan önemli bir diplomatik etkinlikti. Bu uygulamaya son vermeyi amaçlayan uluslararası yasal hükümler ve tedbirler oluşturmak için Avrupalı güçleri bir araya getirdi. Konferans, XIX. yüzyılın sonlarındaki "yeni emperyalizm" döneminde gerçekleşmiştir. Fransa doğumlu Cezayir ve Kartaca Başpiskoposu Kardinal Lavigerie'nin aktivizmi konferans için çok önemli bir katalizör olmuştur. Lavigerie'nin 1888'de Avrupa çapında verdiği konferanslar, Afrika'daki köle baskınlarına ve Doğu Afrika köle ticaretine yönelik uluslararası dikkati arttırdı. Nihayetinde Belçika kralı II. Leopold konferansı toplamak zorunda kaldı.⁵³ Avrupalı devletlerle beraber Osmanlı Devleti de hem Afrika ve oradaki Müslümanlar ile olan ilişkileri hem de Berlin Konferansı'nda yer almasından ötürü bu konferansa çağırılmıştır. Bu sebeple hem Kardinal Lavigerie hem de

⁴⁹ Roland Oliver ve Anthony Atmore, *Africa since 1800*, Cambridge, 2005, 86

⁵⁰ R. B. Edgerton, *The troubled heart of Africa, a Hisyory of Congo*, New York, 2002, 79.

⁵¹ Edgerton, *age.*, 104.

⁵² Tercüman-ı Hakikat 3669 03-10-1890.

⁵³ Daniel Laqua, "The Tensions of Internationalism: Transnational Anti-Slavery in the 1880s and 1890s." *The International History Review* 33/ 4 (2011): 705–26.

Brüksel Konferansı Osmanlı İmparatorluğunun dış politikası için önem arzetmekteydi.

Belçika'da köleliğin kaldırılması için düzenlenen bu konferans Osmanlı basınında da fazlasıyla yansıma bulmuştur.⁵⁴ Sadece konferansın gerçekleşmesi ve sonraki süreci değil, önceki planlanma sürecine dair, örneğin görüşülmesi planlanan konuların içeriği de haberlere yansımıştır. Öyle ki *Sabah* gazetesi köleliğin kaldırılması sonrası kölelerin bağımsızlaşması süreci ve bu sürece yönelik tedbirlere dair bir komisyon kurulacağına değinmiştir.⁵⁵ Osmanlı basınında konferans oturumları sonrasında da toplantıların yapıldığına dair haberlere yer verilerek, kamuoyu konu hakkında bilgilendirilmiştir.⁵⁶ Konuyu ilgiyle takip eden Osmanlı basınında konferansın toplanma şekli oldukça eleştiri konusu olmuştur. Örneğin; *Saadet* gazetesinde milyonları etkileyecek köleliğin kaldırılması gibi bir konunun Avrupa'da sadece yüze yakın kişi tarafından konuşulmasının konferansın etkisini ve faydasını azaltacağı yönünde yorumlar yapılmıştır. Haberin devamında ise düzenleyenin Hristiyan dünyanın güçlü kişiliklerinden Lavigerie olmasının İslam coğrafyası olan Afrika'da hareketin etkisini azaltacağı yönünde ifadeler bulunmaktadır. Gazete başka bir sütununda ise Papa'nın konferansı himayesi için Kardinal tarafından yürütülen görüşmeler aktarmıştır.⁵⁷ Ocak 1889 yılında Papalığın alternatif bir konferans düzenleyeceği iddialarının yalanlaması Osmanlı basınında da yer bulmuştur.⁵⁸

Brüksel Konferansı'nın ana sonucu, 1890'da üzerinde anlaşmaya varılan ve 1892'de onaylanan Genel Yasa oldu. Bu kanun köle ticaretine ilişkin uluslararası hukuku pekiştirmiştir. Köle ticaretinin menşei ülkelerinde bastırılmasına yönelik yasal hükümler, deniz köle ticaretine karşı önlemler ve alkollü içki ve ateşli silah ticaretine ilişkin düzenlemeler içeriyordu[Özne eksik]. Yasanın IV. Bölümü özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun da dahil olduğu varış ülkelerinde köle

⁵⁴ Mecmua-i Fünun Askeri 208 28.11.1889.

⁵⁵ Sabah 92 30.11.1889.

⁵⁶ Tercüman-ı Hakikat 3433 20.11.1889, Saadet 1494 21-11-1899 ve Mürüvvet 485 10.02.1890

⁵⁷ Saadet, 1126, 11.09.1888

⁵⁸ Mürüvvet 192 1.1.1889

ticaretini durdurmak için etkili araçlar oluşturmayı amaçlıyordu.⁵⁹ “Bu sebeple Osmanlı basını, konferans süresince Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendiren haberleri köşelerine taşımıştır. Örneğin köle ithalinin yasaklanması ile gündeme gelen İran ve Zanzibar hakkındaki haberde Osmanlı İmparatorluğu’nda zaten yasak olduğu belirtilerek haberleştirilmiştir[Cümlede anlam muğlak”]. İran üzerine kurulacak baskıdan bahseden gazete, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yasağın ise kesinlikle uygulanacağını belirtmiştir.⁶⁰

Brüksel Konferansı, Avrupa’nın Afrika’daki emperyal yayılmasının yoğun olduğu bir dönemde gerçekleşti. Kölelik karşıtı söylem genellikle Avrupalı güçlerin yayılmalarını meşrulaştırmak için kullandıkları “medenileştirme misyonu” kavramıyla iç içe geçmiştir. Başta Belçika ve Fransa olmak üzere Avrupalı devletler yapacakları müdahaleler ile kendi alanlarını genişletmeye çalışmışlardır. Kardinal Lavigerie’nin kendisi de bazen Avrupa’nın müdahalesine karşı çıkan Afrikalıları “köle tacirleri” olarak tasvir etmiş ve bu da muhtemelen imparatorluk davasını daha da ileri götürmüştür.⁶¹ Osmanlı basınında çıkan yorumlarda henüz konferans gerçekleşmemişken bu tehlike görülmüş, medeniyet namına Avrupalı güçlerin kendi çıkarlarını genişletecekleri haberlerde ifade bulmuştur.⁶²

Osmanlı İmparatorluğu, temsilcisi Etienne Carathéodory ile Brüksel Konferansı’na katıldı. Osmanlıların temel kaygılarından biri, Afrika köle ticareti ile kendi topraklarında var olan yerli kölelik arasında ayırım yapmaktı. Carathéodory, kölelikle ilgili tartışmalar Afrika köle ticaretinden ziyade Osmanlı iç uygulamalarını hedef alıyor gibi görüldüğünde sürekli olarak itiraz etti. Osmanlı’nın tutumu, kendi iç kölelikleri konusunda hiçbir uluslararası müdahalenin olmamasını sağlamayı amaçlıyordu. Carathéodory, kölelik konusunda Müslümanlara karşı önyargılı olarak algıladığı suçlamaları eleştirmiş ve Kardinal Lavigerie gibi isimlerin iddialarına karşı İslam’ı savunmaya

⁵⁹ Laqua, D. agm.

⁶⁰ Sabah no 192 10-03-1890

⁶¹Laqua, D. agm. ve Kotil, Bilal Ali, “Extraterritorial Slaves: Late Ottoman Paternalism and the International Debate on Slavery.” *The International History Review* 45 (1), 2022, 63–80.

⁶² Saadet, 1126, 11.09.1888

çalışmıştır. Köle ticaretinden kaynaklanan kölelik ile yerli kölelik arasında ayırım yapan Genel Kanun'un nihai ifadesini önemli bir "zafer" olarak değerlendirmiştir.⁶³

Konferansı özellikle Avrupa kaynakları vasıtasıyla yakından takip eden basın, katılımcı heyetler hakkında bilgiler vermekte ve ülkelerin ilişkilerine dair izlenimlerini paylaşmaktadır. Örneğin basında, Alman, Portekiz, İran elçilerinin katılım göstermediği için konferansın başlayamadığı⁶⁴ gibi ya da İngiltere kraliçesinin oturumları ilgiyle takip ettiği⁶⁵ gibi ayrıntılara yer verilmiştir. Rus delegelerin İngiliz ve Fransız delegelere benzer bir rapor sunduğu ve eyleme geçilmesinin gerektiği belirtilmiştir.⁶⁶

Konferansta ülkeler arasında yaşanan ihtilaflar da Osmanlı basınında geniş yer bulmuştur. *Sabah* gazetesinin 04.12.1889 tarihli haberi buna önemli bir örnek teşkil etmektedir. Gazete, köle ticaretinin menedilmesi için tertip edilen konferansın "insaniyetkârâne" bir amaca sahip olduğunu vurgularken, İngiltere ve Portekiz arasındaki krize değinmektedir. Habere göre İngilizler Batı Afrika'daki topraklarının bir kısmının Portekizlilerce sahiplenilmesini protesto etmiş, İngiliz basını da hükümet tutumuyla paralel şekilde Portekizlileri köle tüccarları olmakla suçlamıştır.⁶⁷ İngiltere ve Portekiz arasındaki gerilime değindiği haberden kısa bir süre sonra *Sabah* gazetesi bu kez de eleştirel tutumunu yayınına yansıtmıştır. Gazetenin bazı Avrupa gazetelerinden aktardığını ifade ettiği habere göre, Alman İmparatorluğu da tartışmalarda tavrını ortaya koymuştur. Gazete, bu durumu "Avrupa siyaseti için önemli ve güzel bir gelişme" olarak değerlendirmiş, Almanya'nın kendisini göstereceği hakkaniyetli hakemlikte bulunmasının önemine değinmiştir.⁶⁸ Alman İmparatorluğu, geç kaldığı Afrika'da önce imtiyazlı şirketlerle, ardından da doğrudan yönetim ile koloniler yönetmiştir. Osmanlı basınına yansıdığı şekilde Alman Doğu Afrikası'nda Alman İmparatorluğu, Arap tüccarlar ile sorunlar yaşamış

⁶³ Kotil, agm.

⁶⁴ Mürüvvet 471 25.01.1890

⁶⁵ *Sabah* 167 12.02.1890

⁶⁶ Mürüvvet 498 23.02.1890.

⁶⁷ *Sabah* 96 04.12.1889

⁶⁸ *Sabah* 122 30.12.1889

ve olayların büyümesi neticesinde Yüzbaşı Wissmann komutasında kanlı bir bastırma hareketi yapılmıştır.⁶⁹ *Saadet* gazetesi bir Belçika gazetesinden aktardığı yoruma atfen konferansın etkilerinin Yüzbaşı Wissmann'ın öncesinde gösterdiği şiddet sebebiyle Alman Doğu Afrikası'nda sınırlı olacağını söyler.⁷⁰ Alman İmparatorluğu'nun konuya dahil olmasındaki Osmanlı basınındaki olumlu hava, Osmanlı Devleti ile Alman İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesi ile doğrudan alakalıdır. Konferans, Alman tarihçiler tarafından da incelenmiş ve Hausteine, Lavigerie'nin haçlıvari bir ordu kurup köleliği kaldırmaya çalışmasını maskaralığa dönen bir çaba olarak görmüştür.⁷¹

Konferans devam ederken Osmanlı basınındaki yorumlarda İslam düşmanlığı eleştirilirken, Avrupa ve Amerika'da yaşanan kısımların göz ardı edilerek, halihazırda kölelerin şartlarının İslam ve Osmanlı topraklarında iyi durumda olduğu ve köleliğin Osmanlı İmparatorluğu'nda önceden yasaklandığı yazılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dış baskı olmadan bunu yapmasının önemini altı çizilmiştir.⁷² Burada Osmanlı basınının köleliğin kaldırılma çabalarını "insaniyetkârâne" görüp, olumlu bir dille haberleştirdiği ve bununla birlikte bu hareketin öncülü konumunda olan Lavigerie'yi de yer yer babacan bir figür olarak resmettiği görülürken, Kardinal'in İslam karşıtı açıklamaları ve kölelik karşıtı haçlı seferleri vurgusunu haberlerine olumsuz yansıttığı görülmektedir. Haçlı seferi vurgusuyla tarihsel olarak karşı karşıya gelen iki medeniyetin insanlık tarihi için önemli bir olgu olan kölelikte birleştiği fikrinin örselendiği haber dilindeki yansımalar da görülmektedir. Bu noktada gazete haberlerinde, İslam ve Osmanlı İmparatorluğu savunuculuğu ile konferansın Avrupalı güç odaklarının çıkar ve amaçları doğrultusunda hizmet edip etmediğine dair soru işaretleri bir aradadır.

⁶⁹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Galip Varoğlu, Alman Doğu Afrikası'ndaki kolonizasyon faaliyetleri ve Osmanlı-Alman ilişkilerine yansımaları, Basılmamış Doktora Tezi, Bilecik, 2024.

⁷⁰ *Saadet* 1295 28.03.1889

⁷¹ Jörg Hausteine, *Islam in German East Africa, 1885–1918: A Genealogy of Colonial Religion*, Cambridge, 2023, s.40.

⁷² Konu hakkındaki ayrıntılı bilgi Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, İstanbul, s. 137. Sabah 22 30.12.1889 .

Sonuç

Kölelik kurumunu insanlık tarihi boyunca yer almış ve sadece ekonomik bir konu olarak değil toplumsal düzen içinde de önemini uzun bir dönem korumuştur. Bir insanın mal olarak alınıp satılması elbette ki insanlık tarihi açısından çok acı tablolar ortaya koymuştur ki Osmanlı basını da kölelik karşıtı harekete bu bağlamda destek vermektedir. Köleliğin kaldırılması konusu XIX. yüzyılda hem toplumda hem de hukuki tartışmalarda ön plana çıkmaya başlamış, yüzyılın başında birçok ülke tarafından uygulanmıştır.

Brüksel Konferansı ise her ne kadar arka planında uluslararası siyasetin bir aracı olarak kullanılmış olsa da çerçevesi daralmış olan köle ticaretini tamamen bitirmeye odaklanmıştır. Bu açıdan hem politik yetenekleri hem de Osmanlı gazetelerinde bahsedildiği gibi babacan ve girişken tavrı ile Kardinal Lavigerie konferansın en önemli figürü olmuştur. Bu doğrultuda, gazeteler Kardinal'in duygu durumuna yer veren haberlerle Lavigerie'yi resmetme çabasına da girmiştir.

Kendini Avrupa'nın bir parçası olarak gören Osmanlı İmparatorluğu sadece kölelik karşıtlığı bağlamında değil, hilafet makamı dolayısıyla da Afrika ile alakalı tartışmaya dahil olmuştur. Halihazırda köleliği kaldırmış olmasının ve basında bunun vurgulanmasının yanı sıra konferans sonrası ortaya konulacak olası bir yaptırma karşı da diplomatik çaba içine girmiştir. Bu durum basına yansıyan haberlerde de görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı her ne kadar kendini Avrupa'ya yakın konumlandırıyor olsa da haber dilinde Batı'nın bir öteki olarak görülüyor olduğu ve Avrupalı güçlerin kendi çıkarları söz konusu olduğunda kölelik karşıtlığına dair samimiyetinin sorgulanması gerektiğine dair eleştirel ifadeler dikkat çekicidir. Burada elbette ki Kardinal Lavigerie'nin öncülüğünde yürütülen İslam karşıtı söylemlerin ve kölelik karşıtlığında Avrupa'yı birleşmeye çağırırken kullanılan "Haçlı Seferleri" vurgusunun basın dilindeki etkisi göz ardı edilmemelidir.

Osmanlı basını köleliğin kaldırılmasına oldukça olumlu yaklaşırken, sürecin İslam ve Osmanlı karşıtı bir yapıya dönüşmesinden çekinmektedir. Sadece ajans haberleri geçilmemiş, konu hakkında yorumlar da yayınlanmıştır. Avrupalı güçlerin bu konuyu bahane edip iç işlerine karışma ihtimalinin çekincesi de haberlere yansır. Bunun yanı

sıra Avrupa'nın yayılcı politikalarına bu olumlu amacı alet edeceği şüphesi vardır ki Kongo örneğinde ya da Sahra Altı'nda Fransa'nın tren hatları ile kendi kolonilerini korumaya çalışmasında görüldüğü gibi böyle de olmuştur. Bu bağlamda kölelik karşıtı hareketin önemli bir girişimi olan Brüksel Konferansı ve hareketin öncü ismi Kardinal Lavigerie'nin Osmanlı basın organlarında nasıl yer aldığına odaklanan bu çalışma, gazetelerde konferansın Avrupa'nın yayılmacılığı ve kolonyal dış politikasını uluslararası arenadaki meşrulaştırma çabasının somut bir örneği olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Gazeteler

Ceride, 13, 25 Eylül 1890.

Charles Bigot , La République française, 16 September 1888.

Mecmua-i Fünun Askeri 208 28.11.1889

Mürüvvet, 192, 01.01.1889.

Mürüvvet, 323, 06.06.1889.

Mürüvvet, 374, 05.08.1889.

Mürüvvet, 498, 23.02.1890.

Mürüvvet, 77, 16.11.1890.

Mürüvvet, 110, 27.09.1888.

Mürüvvet, 471, 25.01.1890.

Mürüvvet 485 10.02.1890.

Le Cardinal Charles Lavigerie, La République française, 18 September 1888.

Saadet, 1101, 11.08.1888.

Saadet, 1126, 11.09.1888.

Saadet, 1136, 24.09.1888.

Saadet, 1295, 28.03.1889.

Saadet, 1494, 21-11-1899.

Sabah, 167, 12.02.1890.

Sabah, 92, 30.11.1889.

Sabah, 96, 04.12.1889.

Sabah, 122, 30.12.1889.

Sabah, 192, 10.03.1890.

Tercüman-ı Hakikat, 3669, 03-10-1890.

Tercüman-ı Hakikat, 3433, 20.11.1889.

Tercüman-ı Hakikat, 26.06.1891

Kitap ve Makaleler

Al Ghailan, Yusuf A. , “British Early Intervention in the Slave Trade With Oman 1822-1873”. *History Research*, 5 (4),(2015), s.225-238.

Bayly, Christopher Alan, *Modern Dünyanın Doğuşu, Küresel Bağlantılar ve Karşılaştırmalar 1780-1914*, İstanbul, 2014.

Burbank, Jane ve Cooper, Frederick, *İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*, İstanbul, 2018.

Burridge, William, *Destiny Africa: Cardinal Lavigerie and the making of the White Fathers*, London, 1966.

Clark, Roger S. , British Anti-Slave-Trade Treaties with African and Arab Leaders as Precursors of Modern Suppression Conventions, Neil Boister vd. (Ed.), *Histories of Transnational Criminal Law*, Oxford University Press, (2021), s. 159.

Collins, Jonathan, *A Rough-and-tumble business”?- The Arab-Swahili Long-Distance Trade and the Mweru-Tanganyika Corridor from c. 1850 to c. 1900*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kent, 2014.

Cucarella, Diego R. Sarrio, “Lavigerie and Islam, an ambiguous legacy”, *Islamochristiana* 46 (2020), 141-156.

de Arteché, José, *The Cardinal of Africa: Charles Lavigerie, Founder of the White Fathers*, London, 1964.

Drescher, S., “Public Opinion and Parliament in the Abolition of the British Slave Trade”, *Parliamentary History*, 26, (2007), s. 42-65.

Edgerton, R. B., *The troubled heart of Africa, a Hisyory of Congo*, New York, 2002.

Erdem, Hakan, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, İstanbul, 2013.

Fage, J. D., “Slavery and the Slave Trade in the Context of West African History.”, *The Journal of African History*, 10/3 (1969), s. 393-404.

Gilbert, Erik ve Reynolds, Jonathan, *Dünya Tarihinde Afrika, Tarih Öncesinden Günümüze*, İstanbul 2016,

Hasan, Yusuf Fadl, “Some Aspects Of The Arab Slave Trade From The Sudan 7th — 19th Century” *Sudan Notes and Records* 58 (1977): 85-106.

Haustein, Jörg, *Islam in German East Africa, 1885-1918: A Genealogy of Colonial Religion*, Cambridge, 2023.

Kotil, Bilal Ali, “Extraterritorial Slaves: Late Ottoman Paternalism and the International Debate on Slavery.” *The International History Review* 45 (1), 2022, 63-80.

Laqua, Daniel, “The Tensions of Internationalism: Transnational Anti-Slavery in the 1880s and 1890s.” *The International History Review* 33/ 4 (2011): 705-26.

Nunn, Nathan , “The Long-term Effects of Africa's Slave Trades”, *The Quarterly Journal of Economics*, 123/1, s. 139-176.

Oliver ,Roland ve Atmore, Anthony, *Africa since 1800*, Cambridge, 2005.

Osterhammel ,Jürgen, *Dönüşen Dünya -Küresel 19. Yüzyıl Tarih-*,İstanbul 2022.

Perry, Craig, (Ed.), The Greater Mediterranean Slave Trade, *The Cambridge World History of Slavery*, C. 2, Cambridge University Press, Cambridge.

Thornton, John, "Precolonial African Industry and the Atlantic Trade, 1500-1800." *African Economic History*, 19 (1990), s. 1–19.

İnternet Kaynakları

<https://www.britannica.com/biography/Henry-Morton-Stanley>

<https://dacb.org/stories/algeria/lavigerie-charles/>

<https://www.deutsche-biographie.de/sfz35524.html#ndbcontent>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/emin-pasa>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kole>

Extended Abstract

This study explores the reception of the 1890 Brussels Conference in the Ottoman press and analyses how Ottoman newspapers interpreted and responded to the broader anti-slavery movement in the context of late 19th-century imperial politics. The conference, organized under the leadership of Belgian King Leopold II and heavily influenced by the activism of Cardinal Charles Lavigerie, was framed as a humanitarian effort to suppress the African slave trade. However, it also functioned as a vehicle for legitimizing European imperial expansion, particularly into Central and East Africa. Ottoman newspapers, while expressing support for the abolitionist cause, often viewed the conference with suspicion, interpreting it as a mechanism of European interference in the Muslim world and a potential threat to Ottoman sovereignty.

The first part of the study lays out the historical and conceptual background of slavery in Africa. It classifies slavery into three forms: chattel slavery, clientage, and pawnship. These forms varied according to local customs, economic needs, and sociopolitical hierarchies. While chattel slavery involved the outright ownership of human beings as property, clientage and pawnship were more flexible, often related to temporary conditions of hardship or debt. Scholars like Walter Rodney and John Fage have offered contrasting interpretations of slavery's function in precolonial Africa. Rodney viewed the transatlantic slave trade as the defining institution that reshaped African labour systems under colonial capitalism, while Fage highlighted the structural scarcity of labour in fertile regions as a key driver of slavery, independent of European influence. The study emphasizes that while European demand intensified the practice and commodified it on a global scale, African actors and internal systems were integral to its maintenance and development.

The Atlantic slave trade, which developed in conjunction with plantation economies in the Americas, was not a purely European imposition but was enabled by complex networks of collaboration with local African rulers and intermediaries. Initially modelled on Mediterranean sugar production, the trade expanded rapidly with the Portuguese exploration of the West African coast and the rise of European colonial settlements. Africans were targeted not only for their perceived physical endurance but also for their agricultural experience, which made them valuable labourers in plantations. The trade not only caused immense human suffering but also created long-term demographic and economic disruptions across the continent. In some regions, freed slaves who returned from the Americas engaged in the slave trade themselves, further entrenching the institution. Thus, abolitionist narratives

that portray Africans solely as victims neglect the multifaceted and entangled realities of the slave trade.

European abolitionism, gaining momentum in the early 19th century, was driven by moral, religious, and political motivations. The Enlightenment emphasis on human dignity, Christian evangelical movements, and the economic shift toward wage labour under industrial capitalism converged to produce a powerful anti-slavery discourse. While the British led international efforts to end the slave trade—supported by the formidable Royal Navy—the persistence of forced labour systems in colonies and economic arrangements that closely resembled slavery indicate that abolition was not uniformly realized. The study shows that even as slavery was legally banned, new forms of unfree labour continued, particularly in Southeast Asia and Africa, where indentured labourers suffered under debt bondage and coercion. In some cases, the transition to wage labour was a rebranding of slavery under capitalist terms.

The Brussels Conference emerged in this context as both a humanitarian and geopolitical initiative. Spearheaded by King Leopold II and shaped by the religious fervour of Cardinal Lavignerie, it aimed to address the persistence of slave raiding and trading in inland Africa, especially in regions controlled by Arab-Swahili merchants. Leopold's real concern, however, was to consolidate control over the Congo Free State and to neutralize Arab-African competitors like Tippu Tip. The conference allowed Leopold to claim moral legitimacy for his imperial project while laying the groundwork for military campaigns to expel rival traders. The study underscores the contradictions of the conference: while it articulated universal principles against slavery, it served the particularistic goals of European colonialism.

A central figure in the lead-up to the conference was Cardinal Lavignerie, whose background as a missionary and educator in the French colonies of North Africa informed his abolitionist agenda. As Archbishop of Algiers and later Cardinal of Carthage, Lavignerie envisioned the Christianization of Africa as a divine mission intertwined with the suppression of slavery. His approach combined humanitarian concern with cultural and religious superiority. He organized widely publicized lectures across Europe, invoking the imagery of a new crusade to rally support for the African cause. His language, often infused with anti-Islamic sentiment, presented slavery as a Muslim institution that required eradication through Christian intervention. While this resonated with certain European audiences, it also provoked criticism for its religious bias and political opportunism.

Ottoman newspapers provided detailed coverage of Lavigerie's campaigns and the Brussels Conference, often portraying the Cardinal as both a sincere humanitarian and a cunning propagandist. Papers such as *Saadet*, *Mürüvvet*, *Sabah*, and *Tercüman-ı Hakikat* published articles about his speeches, travels, and influence on European politics. They noted the tension between his philanthropic work—especially with African orphans in Algeria—and his alignment with French imperial interests. Some articles admired his rhetorical skill and moral conviction, while others condemned his overt hostility toward Islam and his calls for a Christian-led moral crusade in Africa. The press frequently highlighted the contradiction between Europe's civilizing rhetoric and its colonial practices, pointing to the selective nature of humanitarianism.

The Ottoman press also followed the diplomatic proceedings of the Brussels Conference itself. Reports included detailed information about the participating states, key figures, and debates. Delegates from Britain, France, Germany, and other powers discussed legal frameworks to suppress the slave trade, regulate the trade in firearms and alcohol, and ensure the implementation of anti-slavery measures. The Ottoman delegate, Etienne Carathéodory, played a strategic role in these negotiations. He emphasized that the Ottoman Empire had already enacted reforms to prohibit slavery and distinguished between trans-Saharan slave trade routes and local servitude practices within the empire. Carathéodory defended Islamic law as compatible with humanitarian values and rejected claims that the Ottoman state was complicit in ongoing slave trading.

The press extensively covered Carathéodory's statements, viewing his interventions as a defence of both Ottoman modernity and Islamic legitimacy. Ottoman newspapers celebrated his diplomatic skill in resisting European pressure and in securing language in the final convention that acknowledged distinctions between African slave raiding and Ottoman domestic practices. This was framed as a national and religious "victory," reaffirming the Ottoman Empire's place in the international community as a sovereign and progressive Muslim power.

The final act of the conference, known as the General Act of Brussels (1890), codified international commitments to suppress the slave trade. It mandated cooperation among signatory states, the establishment of monitoring systems, and the imposition of restrictions on the trade in goods that facilitated slavery. It also explicitly targeted areas where the slave trade was most active, including regions under indirect Ottoman influence. Ottoman newspapers analysed these clauses with a mixture of approval and concern. While supporting the ethical aims of the act, they feared its implementation might serve as a pretext

for foreign intrusion, especially in territories like Zanzibar or Sudan. These fears were reinforced by reports of European military campaigns, such as the German suppression of resistance in East Africa, which were justified in the name of anti-slavery.

The press coverage of the Brussels Conference reveals an Ottoman intellectual milieu that was engaged with global humanitarian movements but wary of their geopolitical uses. The study identifies several recurring themes: the dual role of abolitionism as both moral campaign and imperial instrument; the manipulation of humanitarian discourse for strategic ends; and the Ottoman attempt to balance alignment with European norms and defence of Islamic identity. Ottoman newspapers reflected these complexities, offering commentary that ranged from praise of moral progress to sharp critiques of European hypocrisy.

Furthermore, the study demonstrates how the Ottoman press constructed an image of the empire as an enlightened and sovereign actor in global affairs. By asserting that slavery had already been outlawed within the empire and by publicizing participation in international diplomacy, newspapers sought to present the Ottoman state as part of the civilized world. At the same time, they questioned the sincerity of European powers, especially in cases where anti-slavery rhetoric was used to justify conquest and domination. The conference's overlap with imperial strategies—particularly Leopold's consolidation of the Congo Free State and France's expansion in North Africa—was not lost on Ottoman commentators.

In conclusion, the 1890 Brussels Conference stands as a pivotal moment in the convergence of humanitarianism and imperialism. Through an analysis of Ottoman newspapers, this study reveals how the empire navigated this convergence, engaging with abolitionist ideals while resisting their instrumentalization. The Ottoman press provided a rich and critical lens through which the complex dynamics of international politics, religious identity, and moral discourse were interpreted. By documenting the empire's participation in global diplomacy and its defence of Islamic values, Ottoman journalists asserted the relevance and dignity of their own polity in an era increasingly dominated by European narratives of civilization. The study contributes to a growing body of scholarship that reconsiders the global dimensions of abolitionism and highlights the agency of non-Western actors in shaping modern moral and legal orders.